

Българският „Палеопарк“ край Вършец

Златозар Боев

То бе открито случайно (или не?) от... местни иманяри, за които скалите в тази част на Западна Стара планина нерядко предоставят допълнение към средствата за съществуване. Откривател на първите опализирани вкаменелости, които „светели“, е местният художник Мариан Марков от Вършец. След него тогавашният учител по география с група ученици разкопават и събират, каквото могат, през лятото на 1987 г. В БАН обаче съобщават почти след 2 години! На 23 – 26 юли 1990 г. Николай Спасов и Златозар Боев посещават находището и събират десетки и стотици находки – кости, костни фрагменти и зъби от едри и дребни бозайници и птици.

Това удивително място се намира на 7 км северозападно от града в землището на с. Долно Озирово, макар че е по-близо до с. Черкаска. Разположено е недалеч от река Ботуня, в горната част на варовиков хълм с разпръснати скали и камъни. Склоновете му са частично обрасли с келяв габър, шипка и глог. Районът е карстов и на места под скалистите хълмове наоколо има кухни или малки пещери. Самото находище първоначално изглеждаше доста прозаично и с нищо не издаваше своето грандиозно значение за

Двадесет и пет години са достатъчно дълъг период, през който едно палеонтологично находище да добие световна известност. Тъкмо това се случи и с късноплиоценското находище на фосилна фауна и флора в местността „Дрънката“ между гр. Вършец и с. Долно Озирово.

световната наука. То представлява въртоп с диаметър около 1 м и разкрита дълбочина (1990 г.) около 45 см. През 2004 г. успяхме да „слезем“ до повече от 2 м и единствено реалната опасност от срутване на скално-наносната „запушалка“

на въртопа и пропадане на изследователя заедно с нея в пещерата отголу наложиха прекратяването на разкопките... При всеки удар с чука и глетото се чуваше злокобно кънтене – сигурен знак за наличието на голяма кухня отголу.

Досегашните проучвания на палеобиолозите от Националния природонаучен музей (проф. д-р Николай Спасов и автора), от бившия Институт по зоология (доц. д-р Васил Попов) и бившия Институт по ботаника (покойния проф. д-р Емануил Паламарев) при Българската академия на науките доказаха наличието на 5 вида фосилни растения, 2 вида сухоземни охлюви и над 140 вида гръбначни животни. С уникалното си богатство на фосилната фауна и флора находището се нарежда на първо място сред всички известни в Европа от късния плиоцен. Датировката на находките се определя на среден вилафранк (втората половина на късния плиоцен) и приблизителната им възраст е 2,23 млн. г.

Най-многобройни от всички са костните останки от гребни бозайници (насекомоядни, гризачи и зайцеподобни), следвани от тези на птиците. Най-разнообразни на видове са останките от птици. Досега са установени повече от 79 вида. Това е почти 1/5 от съвременните птици в страната! Огромното мнозинство от находките от птици (85 % – 1138 костни останки) принадлежи на един нов за световната наука род и вид птица – балканската шовирерия (*Chauvireria balcanica*) – гребна фазанова птица от подсемейството на яребиците. Нови за науката са и описаните от тук птици като българско кралче, дончева дебелоклюна чучулига, розата пра чучулига, българска качулата чучулига, балканска горска чучулига, сухополска чучулига, балкански късокрил водобегач, балканска тундрова яребица, сimeoнова черешарка, патева кръсточовка, бакалов сокол, лешояд на Бохенски, балканска зеленоножка. Освен това са установени за пръв път в страната и

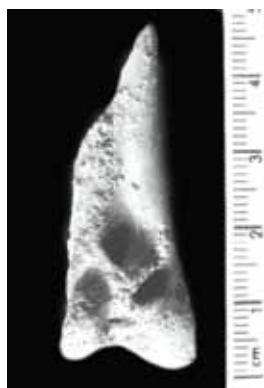
Проф. д.б.н. Златозар Боев работи в Националния природонаучен музей при БАН от 1980 г. Завежда отгел „Гръбначни животни“. Създава палеоорнитологията като научно направление в България. Изгражда най-богатите в Югоизточна Европа колекции от фосилни (неогенски и плейстоценски) и субфосилни птици, сравнителна остеологична колекция от рецентни птици и научна библиотека по палеонтология и еволюция на птиците. Открил е и е описал 4 рода, 28 вида и 1 подвид фосилни птици, нови за световната наука.

Преден край от лява лакътна кост на бакалов сокол (*Falco bakalovi*)
сн. Асен Игнатов

Находки от черепа (горе) и долна дясна получелюст (долу) на саблезъбата котка мегантереон (*Megantereon cultridens*)
сн. Стоян Бешков

Край на дясна
тибиотарзална кост
на неизвестен досега,
нов за науката вид
орел от рода *Aquila*
сн. Борис Андреев

Метакарпална
(киткова) кост
от дясното крило
на неизвестен, нов
за науката вид
чучулига от рода на
качулатите чучулиги
(*Galerida*)
сн. Асен Игнатов

Находки от твърдите обвивки на плодовете
(черупките) на изчезналото плиоценско дърво
предбалканска копривка (*Celtis praebalkanica*),
открито в находището
сн. Златозар Боев

изкопаеми видове птици, описани от групи части на Европа: частичен тетреф (*Tetrao partium*), гронпа на Хозацки (*Otis khosatzkii*), бараненски бързолет (*Apus baranensis*), както и два вида едри хищни бозайници – мегантереон (*Megantereon cultridens*) – средно-размерен представител на семейството на саблезъбите тигри, и гигантски гепард (*Acinonyx pardinensis*). Намерени са и останките на още поне 6 хищника – два вида мечки, енотовидно куче, златка, лисица и рис – всички те са изчезнали видове, някои не доживели дори до плейстоцена. От бозайниците тук са описани 2 нови за световната наука видове – балкански бараногале (*Baranogale balcanica*) – гребен хищник, подобен на пор, и примитивната горска полевка (*Clethrionomys primitivus*). Предстоящо е описването на нови за науката видове скорец, сврака, орел-змияр и орел от групата на кресливите орли.

В находището край Вършец са установени и нови за науката гървета и храсти – пребалканска копривка (*Celtis praebalkanica*), както и нови, непознати досега фосилни форми на 4 вида храсти: храстовидна вишня (*Prunus fruticosa*), петкокичков глог (*Crataegus pentagyna*), яркочервена пира-

канта (*Pyracantha coccinea*) и кучешки грян (*Swida sanguinea*).

За да преценим значението на находището край Вършец за палеоорнитологията например, заслужава да отбележим, че в България са известни общо 120 вида птици от неогена (миоцена и плиоцена), и 79 от тях са открити в това находище! Описаният нов вид (от нов род) – балканска шовирерия, е най-многочисленият вид сред неогенските птици в България. Наред с това той е сред най-многочислените изкопаеми птици в света. Събраните от него находки принадлежат на най-малко 60 индивиди, както възрастни полово зрели, така и млади от различни възрасти! Българското кралче (*Regulus bulgaricus*) навярно е най-малката известна досега птица от неогена не само в България, но и в Европа. Във Вършец е открита и една от най-големите изкопаеми лещащи в Европа – лешоядът на Бохенски (*Gyps bochenski*), който е бил по-едър от съвременния белоглав лешояд. Лешоядът на Бохенски е най-древният лешояд от рога на белоглавите лешояди в света. Находките на друга птица – частичния тетреф, също са най-древните. Те произлизат и от най-южното местонаходище на този вид. Тук са

намерени и едни от най-древните находки на тундровите яребици (род *Lagopus*), които днес имат борео-алпийско разпространение във високите планини (на юг) и във високите географски ширини (на север) в Северното полукълбо. Описаната от находището балканска тундрова яребица (*Lagopus balcanicus*) потвърждава саванногорския или лесостепен произход на тетревовите птици. Едва през плиоцена тундровите яребици се приспособили към бореално-планинските безлесни местообитания. В находището някога са съжителствали тундрови яребици и дропли. Никъде досега в света не бяха известни съвместно обитаващи тундрови яребици и дропли! Уникално е и съжителството на саванни (носорози) и горски (елени) видове едри бозайници. Установеният организмов състав показва, че някога в района е преобладавал горско-степеният ландшафт, подобен на съвременната африканска горска савана. Климатът е бил доста по-топъл и по-сух от съвременния.

С това обаче уникалността на находките от Вършец не свършва! Описаният балкански късокрил кюкавец (*Actitis balcanica*) е най-древната среща на късокрилите кюкавци в света. Същото се отнася и за намерената там кукумявка от рода *Athene*, както и за описаната балканска зеленоножка (*Gallinula balcanica*). Нейните останки са единствените терциерни находки на зеленоножки в Стария свят. Известният унгарски палеозоолог проф. Денеш Яноши (Jánosy) през 1977 г. описва от Южна Унгария един от най-древните изкопаеми бързолети – бараненския (*Apus baranensis*). Почти четвърт век след

това от находището при Вършец дойде първото в света потвърждение за съществуването на този вид. Там бяха намерени останките от 5 бързолета, вкл. и нови скелетни елементи, неизвестни досега. Твърде специфичната карпометакарпална кост на бързолетите и колибрите, с които те се обединяват в общия разред на бързолетоподобните птици (Apodiformes), до 2000 г. не бе позната. Тя бе важна за биомеханичния анализ на крилото на тези удивителни птици – бързолетите.

Многообразието на врабчоподобните птици в находището също е удивително. Там са намерени останки от най-близките предшественици на десетки съвременни видове – кос, беловежг грозд, поен грозд, чавка, червеноклюна алпийска гарга, щиглец, кръсточовка, обикновена чинка, горска чулулга, сврака, сокерица, както и бърбрици, овесарки, мухоловки и др. ... Друго такова място в Европа няма! Такова видово многообразие отпреди повече от 2 млн.г. до откриването на находището Европа не познаваше!

Според германския палеозоолог проф. д-р Магелин Бьоме (Böhme) мястото на находището се отнася към Западните Балканиди и представлява синклинорий, заграден от двете главни структури от Берковския антиклинорий от югозапад и Белоградчишкия антиклинорий от североизток. В Салашкия антиклинорий според него са оформени предимно пластовете от триас до долна креда, както и миоценски и кватернерни утайки. Карстовите пропасти се намират във варовиците от долен апт, който тук образува силно изразени хълмове. Фациално представляват ургонски варовици от долен апт (според схващанията на проф. Васил Цанков (1963). Те са светлосиви напластявани био-генни варовици, които в този район могат да достигнат дебелина до 300 м.

Ето какво описание на карста и гнездата на фосилното находище дава проф. Бьоме: „Варовиците в околността изобилстват с пропасти, свързани с окаряването. Наоколо има системи от пещери, особено на север от находището. Окаряването на по-малки участъци се изразява в рязко очертани кар-

Карпометакарпална (киткова) кост от лявото крило на бараненски бързолет (*Apus baranensis*)
сн. Васил Къркеланов

Реконструкция на саблезъбата котка
мегантереон (*Megantereon cultridens*)
рис. Mauricio Antón

Ръждива горска полевка (*Clethrionomys glareolus*)
сн. Miloš Anděra

стови каверни". Находището всъщност представлява една такава карстова каверна. През август 1991 г., когато тя посети находището, каверната бе дълбока 160 см и имаше максимална ширина 70 см. Стените на каверната бяха покрити с 3 см слой от арагонитни и калцитни синтерови варовици. Тези варовици имат типична слоеста

структура, при което светлите и тъмните пластове се сменят. Във варовитните отклонения понякога се намират сухоземни охлюви. Пълнежът на каверната се състои освен от вкаменелостите и от земна и глинена terra-rossa, която е останка от изветрелите някогашни варовици. Понякога съдържа и по-големи фрагменти (до 15 см) от ургонски варовици. На места, особено в околността на каверната, пълнежът е вторично укрепен от варовикова спойка. Костите често имат отгоре повърхностен фосфатен слой. След едно рентгеново-спектроскопско изследване в Минералогия институт в гр. Фрайберг в Германия се оказа, че слойът е от флуор-апатит. Най-горният 15-сантиметров слой не съдържа вкаменелости. Той се състои от хумусен чернозем и има високо съдържание на синтерови фрагменти. Фосилите се състоят предимно от гръбначни животни, сред които най-много числени са останките от чифтокопитни, хищни, гризачи, насекомоядни и зайцеобразни бозайници, както и птици и земноводни и влечуги. Почти всички кости се намират изолирани (разчленени) и в по-голямата си част са счупени. Намираният на много места варовит укрепен пълнеж може да се нарече костна бречка. Според проф. Бьоме останките от дребни бозайници, птици и земноводни и влечуги представляват остатъци от храната на сови. Останките от едрите бозайници, по които понякога се забелязват древни следи от нагриване, вероятно произлизат от разположени наблизо места за хранене, т.нар. хранителни площадки, на хищници (Carnivora).

Както през 1991 г., така и през всичките последващи наши посещения на терена, следи от действието на течаща вода (огладени кости, зъби и флувиален чакъл) не бяха открити. Всичко това потвърждава хипотезата за произхода на находището от една начална карстова каверна, която е била населявана от сови и прилепи, чиито остатъци от храната или кости на самите животни намираме днес. От друга страна, периодични валежи или някакъв водоотливник от по-висока пещера, поради периодично (сезонно) повишаване на подпочвената

вода, са отмивали костите и зъбите от близките хранителни площадки на хищниците, заедно с ерозионните материали, надолу в каверната. Наличието на толкова фосфати би могло да се обясни с екскрементите на многобройните прилети. Окаряването продължавало и укрепвало околните периферни участъци. Част от останките от едри бозайници са били преотложени, но отлагането е станало в кратък геоложки интервал, защото между горните и долните утайки, представляващи пластовете, съдържащи палеонтологични находки, няма никакви биостратиграфски разлики. Възрастта на окаряването може да се определи само приблизително. Сигурно е, че районът край Вършец е бил суша от среден сармат (късен миоцен) поради регресия на разклонение от централната част на океана Паратетис. Проф. Бьоме допуска, че окаряването не е много по-старо от пълнежа, защото и след оттичането процесът на окаряване е продължавал. Затова възрастта му теоретично може да се определи от среден сармат до долен вилафранк. В действителност съставът на установените през следващите 20-ина години видове бозайници датира съвсем прецизно тази възраст и днес смятаме, че находището е от среден вилафранк, т. е. отпреди около 2,23 млн. г.

Всичко готук не оставя съмнение, че находището представлява уникален природен паметник със световно значение за науката (и културата). Безспорно е, че е належащо то да се обяви за защитена местност – втората в България след ранно-плиоценското палеонтологично находище край с. Дорково (Велинградско). Опазването на тази природна забележителност е от изключително значение за палеонтологията, зоологията, палеоекологията. То може да има и важно образователно значение. Най-подходящо, по наша преценка, би било включването му в списъка на защитените природни територии в категорията „защитена местност“ или дори „природен резерват“. В Министерството на околната среда и водите през октомври 1997 г. бе внесено аргументирано предложение за

Общ вид на дървото южна копривка
(*Celtis australis*)
рис. Jan Maget

поставянето на находището под закрила. Две месеца по-късно на местно равнище се взе решение да бъде предложено за обявяване за „природна забележителност“. По неизвестни причини до днес това не е сторено. Има и други неуспешни опити: през 2004 г. в МОСВ е депозирано предложение за обявяване на защитена местност „Козница планина“ на територията на община Вършец, включваща и находището. През 2007 г. е изготвен „Демонстрационен проект за развитие на екотуризъм в община Вършец“ за кандидатстване по Програмата за малки проекти на Глобалния екологичен фонд с акцент върху изграждането на посетителски център при находището. През 2009 г. е депозиран проект „Изграждане на палеонтологичен музей и палеопарк в град Вършец“ за развитие на малките общини. ...

Напоследък колеги, посетили находището, разказват, че наоколо има десетки разкопавания, както от иманяри, така и от „ловци на фосили“. Всяко отлагане на неговата защита може да погуби завинаги този безценен природен паметник. Находището има огромен туристически потенциал и може да послужи за основа за изграждането на малък музей или палеопарк, каквито предложения през тези години (уви, останали неосъществени!) бяха направени. ■